

SOSYALİZM SONRASI KIRGIZ EDEBİYATI: KRİZ Mİ, RÖNESANS MI?*

İngilizceden: Orhan SÖYLEMEZ**

ÖZET

Kültür sahası sosyo-politik oluşumlara daima hassas bir şekilde tepki gösterir. Bununla beraber, yapısal bir değişiklik genellikle kargaşa, zulüm ve baskıyı da yanında getirdiği için eski bir cemiyetin ortadan kalkması ve yeni düzenin ortaya çıkışı hangi millette olursa olsun sancılı bir süreçtir. Kısa bir süre öncesine kadar yeryüzünün altıda birini işgal eden ve çok güçlü, cüsseli bir organizasyon olan komünist imparatorluk, sosyal sistemler arasındaki acımasız mücadelede mağlup oldu ve dışarıdan gelen ideolojik baskılar ile tarih sahnesinden çekilmek zorunda kaldı. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki sosyo-ekonomik bağlar koptu ve “bağımsızlık kutlamaları” başladı.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Kültür, sosyo-politik oluşum, kargaşa, komünist imparatorluk, Sovyet cumhuriyetleri, Kırgız edebiyatı, rönesans.

Kültür sahası sosyo-politik oluşumlara daima hassas bir şekilde tepki gösterir. Bununla beraber, yapısal bir değişiklik genellikle kargaşa, zulüm ve baskıyı da yanında getirdiği için eski bir cemiyetin ortadan

* Bektaş Şemsiyev. Bişkek, Kırgızistan Millî İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü. Rusçadan İngilizceye tercüme eden Peter Rollberg. *World Literature Today*, (Orta Asya Edebiyatları) Summer 1996. (*Turkistan newsletter*, volume 97-1: 46, 5 September 1997. *Literature in Turkistan in Crisis*. s. 6-10.

** Yard. Doç. Dr., M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

kalkması ve yeni düzenin ortaya çıkışı hangi millette olursa olsun sancılı bir süreçtir. Kısa bir süre öncesine kadar yeryüzünün altıda birini işgal eden ve çok güçlü, cüsseli bir organizasyon olan komünist imparatorluk, sosyal sistemler arasındaki acımasız mücadelede mağlup oldu ve dışarıdan gelen ideolojik baskılar ile tarih sahnesinden çekilmek zorunda kaldı. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki sosyo-ekonomik bağlar koptu ve “bağımsızlık kutlamaları” başladı.

Geleneksel kültürel ve ekonomik ilişkilerin sekteye uğraması ve yeni cemiyetin ortaya çıkışıyla gelen büyük güçlükler kriz belirtilerini ortaya çıkardı. Bu belirtilerin bazıları entellektüel sahada ve özellikle de edebiyatta gözlemlenebilir. Devletin sürekli maddî destek ve ideolojik rehberliğinden mahrum kalan Kırgız millî edebiyatı çok problemlili bir gelişme dönemini tecrübe ediyor. Kitap kalitesi ve çeşitliliğinde büyük bir düşüş yaşanıyor. Edebiyatla profesyonelce ilgilenenler de başka alanlarda iş bulmak zorunda kalıyor. Geçmişte kitapların kalitesine bakmaksızın basımını ve dağıtımını devlet üstlenmişti.

Sovyet edebiyatının organik parçası olarak Kırgız edebiyatı, Rus ve diğer gelişmiş edebiyatların güçlü tesiri altında gelişti. Kısaca “çeşitlilik içinde birlik” formülü ile karakterize edilebilecek kendi millî orijinliliğini ve ayrıcalığını da muhafaza etti. Fakat buna rağmen özünde Kırgız edebiyatı, da “sosyalist gerçekçilik” edebiyatıydı. Maksim Gorki tarafından ilan edilen ve 1934'te Birinci Sovyet Yazarları Kongresi'nde kabul edilen sosyalist gerçekçiliğin artistik metodu, kendi devrimci oluşumu içinde gerçeğin tanımını ve halkçı (populism-narodnost') ve partici (partiinnost') ruhu içinde sunulması zaruretini gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle, bu metod, kendi içinde komünist ideolojinin parçası durumunda olan ve dolayısıyla yeni edebiyat üzerinde otoriteye sahip bulunan sınıf-merkezli yaklaşım üzerine kurulmuştur.

Kırgız edebiyatının büyümesi ve gelişmesi sosyalist gerçekçilik metodu ile yakından ilintili idi, fakat basite indirgenmiş bir şekilde yorumlandı. Dolayısıyla bu metod artistik (sanatsal) muhayyilenin ve düşüncenin tam olarak gelişmesini engelledi. Bu şematik ve dogmatik yaklaşım, sosyalist-realist edebiyatın karakteristik özelliği olarak, edebiyat tarihinde sadece dipnotlardan müteşekkil renksiz bir sürü çalışma üretti. Bu

çalışmalarda gerçek tek taraflı bir şekilde ve katı bir bakış açısından gösterildi. Mesela, uzun süre edebiyata hakim olan “çatışmasızlık teorisi”, çatışma sadece iyi ve daha iyi arasında ortaya çıkar ve hayat bütün halkları içeren emek şenliği şeklinde sunulmalı iddiası üzerine inşa edilmişti.

Daha sonra, artistik muhayyileye olan basit yaklaşım yerini şiire, karakterlerin tanımına karşı daha tahlilî (analitik) davranışa bıraktı. Bu tahlilî metod içinde kişi ve onun psikolojisi, duyguları ve şüpheleri edebiyat tahlilinde ana konu oldu. Bir müddet sonra bu değişiklik edebiyatın kalitesini artırdı ve estetik kriterini daha yüksek seviyeye çıkardı. Bu süreç de elbette iç çatışmasız, gerilimsiz ve çatışmasız olmadı. Ayrıca başarıyı da getirdi. Böylece, resmî ve süslü eserlerin yanısıra Kırgız edebiyatının kalitesini belirleyen bir başka edebiyat gelişti.

İdeolojik dogma ve sosyalist homojenlikten kurtuluş, uzun süre beklenen ve Bolşevik rejimi altında halka ve partiye hizmet amacını güden sanatta hürriyetin yolunu açtı. Nihayet sistem olarak sosyalizmin ortadan kalkmasıyla yeni cumhuriyetler şimdi kanunlar altında, herkesin varlığının ve ilgilerinin, rüyalarının ve düşüncelerinin öncelik verildiği samimi demokratik toplumlar yaratmaya çalışıyorlar. Şüphesiz, bu yeni şartlar altında edebiyat da kendini yenilemelidir. Fakat nasıl? Ne yazık ki, Bolşevik idaresinin yetmiş yılı, komünist fikirlere ve ideallere tapınma, etkisini bırakmadan geçmedi. Yeni ideolojik vakumun tesiri uzun süre insanların düşüncesi ve hareketleri üzerinde olacaktır.

Cemiyetin sosyo-ekonomik durumuna nüfuz eden kriz aynı zamanda edebiyat sahasına da tesir eder. Devlet yardımı kesildi ve geçmişte devlete sadakâtle hizmet etmiş olan sanatkarları ve yazarları bünyesinde toplayan dernekler statülerini ve etkilerini kaybettiler. Halihazırda Kırgız Yazarlar Birliği ikiye bölünmüş durumda. Birlik eski şöhretini kaybetti ve edebiyatın meselelerinden ziyade mal varlığının bölüşümü ile meşgul olmaya başladı. Fakat, geçmişte bile Birlik aktüel sanat oluşumu ile çok nâdir meşgul olurdu; hatta bu kurumun daha ciddî ticarî işleri vardı.

Son zamanlarda bir çok edebiyat dergisi ve gazete serbest piyasadaki rekabetle başa çıkamadı ve kapandı. Piyasa, pek çok edebiyat dergisine ağır maddî külfet yükleyerek kendi şartlarını kabul ettiriyor. Genelde

halkın gözünde Kırgız yazarların eserleri pek popüler olmadığından yayınevleri de iyi durumda değil. Bu yüzden yayınevleri çoğu zaman baskı masraflarını kendisi karşılayan yazarların kitaplarını basıyorlar. Bu şartlar altında Kırgız edebiyatı aynı hatayı tekrarlamaktan çekinen ve ileriye doğru gitmekten korkarak yol kavşağında bekleyen insana benzetilebilir.

Diğer edebiyat türlerinin yanısıra, yeni gerçeklere en hassas ve çabuk tepki gösteren tür gazete denemeciliğidir (publitsistika). Bir sürü süreli yayında bu tür dikkate değer bir gelişme kaydediyor ve tanınmış denemecilerin tenkidî yorumları, okuyucularda cevap verme ihtiyacı uyandırıyor. Buna rağmen, günümüz edebiyatının kalitesini ölçmeye yarayacak nihaî tür romandır. Diğer epik türlerle mukayese edildiğinde roman sanatı Kırgız edebiyatına daha geç dönemlerde girmiştir. Uzun süre hakim olan görüş, romanın geniş şahıs kadrosu ve içiçe geçmiş olaylardan mürekkep uzun bir anlatı olması gerektiği şeklindeydi. Roman türü hakkındaki bu basitleştirilmiş görüş, edebiyatımızda ciltler halinde kısa ömürlü romanların ortaya çıkmasına sebep oldu. Aynı zamanda, Kırgız edebiyatının ilerlemesini sağlayan bir çok önemli eser de yayınlandı. Bunların arasında Elebayev'in *Uzun yol*, Sıdıkbekov'un *Dağlarda*, Abdukaimov'un *Savaş*, Kasımbekov'un *Kırk kılıç*, Danikeyev'in *Sıkıntılı günler* ve Aytmatov'un *Gün olur asra bedel* romanları gösterilebilir.

Roman sanatının, millî edebiyatın seviyesini tesbitte büyük rol oynadığı düşüncesi doğru ise bunun Kırgız romanının bugünü için de geçerli mi değil mi şeklinde mantıklı bir soru akla gelmektedir. Bu soruya cevabı olarak, genel ekonomik kriz ve kitap üretimindeki düşüşe bağlı olarak romanın durumu belli değildir denilebilir. Herşeye rağmen son yıllarda Aytmatov'un bütün dünyada ilgiyle karşılanan *İdam sehpa*¹ ve *Kassandra damgası*² romanları yayınlandı. Bu başarı bir sürpriz değildir, zira her yeni eserinde Aytmatov, kabiliyetinin bilinmeyen bir tarafını göstermektedir. Son romanları modernleşmenin derin sorunlarına temas ediyor ve okuyucuyu zamanımızın sonsuzluk problemlerini anlamaya zorluyor.

¹ Roman Türkiye Türkçesine *Dişi kurdun rüyaları* olarak çevrildi. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 1990.

² Cengiz Aytmatov. *Kassandra damgası*, Rusçadan çev. Ahmet Pirverdioğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 1997.

Pek çok kritiğin de yazdığı gibi, *Kassandra damgası* şüphesiz bir uyarı romanıdır. İnsanoğlunun iç dünyası, kozmik rekabetle karşı karşıya, kendisiyle yüz yüze geliyor. İnsanlara, akıllı ve hoşgörü sahibi oldukları ve çevrelerindeki herşeyden sorumlu olarak kendi rolü (status) hatırlatılıyor. İnsan hayatı için şartlar ağırlaşmaya başlayınca, küresel felaketlerin mânâsını anlamak için uzaydan gelen meydan okuma ve vahyî (vahye ait) çatışmalar daha âcil duruma geliyor. İnsanlık için tehdit nereden gelmektedir? İnsanın kendi içinden geldiği apaçık ortada, çünkü iyi ile kötü insanın içinde ve kendisini tamamen yok etmeye muktedirdir. Küresel savaşlar, çevre felâketleri, soy kırımlar, etnik gruplar ve kabileler arasındaki çatışmalar ve diğer kendini yok etme belirtilerinin hepsi insanın kendi ürünleridir. Bu bağlamda, sıradan insanların stresli hayatlarında pek dikkat etmedikleri *Kassandra* embriyonlarının şifreli sinyalleri, sembolik mânâ ve küresel ilgi kazanır. Aytmatov'un romanı dünyanın geleceği için derin düşünceler ilham etmektedir.

Aytmatov'un romanlarının yanında, diğer bazı Kırgız yazarlarının çalışmaları da okuyuculardan ilgi gördü. Bunlardan bir tanesi merhum A. Cakıbekov'un *Tanrı Manas* adlı romanıdır. Bu romanda merkezî karakter ideal kimliğini Kırgız millî destanından alır ve gerçekte sıradan bir insan gibi ortaya çıkıyor. Roman yalnızca kendi estetik çerçevesini takip ediyor ve bu da destan kahramanının tanıtımını sanat açısından kabul edilebilir kılıyor.

Bir başka dikkate değer roman da K. Cusubaliyev'in *Soğuk duvarlar* adlı eseridir. Roman, şimdilerde “durgunluk dönemi” olarak bilinen 1969'da yazıldı. Orijinal ve estetik olarak nâdir olan romanda sosyalist düzeni doğrudan tenkid eden her hangi bir epizod veya îmâ olmadığı halde ancak sosyalizm ortadan kalktıktan ve Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra basılabilirdi. Romanın estetik kalitesi, “şuur akımı” tekniğine benzer anlatım tekniğinden gelmekte ve Joyce, Camus, Kafka ve diğer yazarların eserlerine benzemektedir. *Soğuk duvarlar*'ın aslî kahramanı kendi düşüncelerinin, fantazilerinin ve hatıralarının münzevî dünyasında yaşayan tecrid (isole) edilmiş bir insandır. Başlıktaki “soğuk duvarlar” insanın yabancılığını ve çoğunluğun dünyasından uzaklaştırıldıktan sonra kendi iç dünyasına çekilmesini sembolize ediyor.

K. Osmanaliev'in romanı *Göçmenlerin düşmanı* yeni getirilen değişiklikler ve ilavelerle basıldı. Roman, Kırgızistan Rusya'nın işgaline uğramadan önce 19. yy.da Kırgız kabileleri arasındaki çatışmaları hikaye ediyor. Benzer bir konu da, S. Cusuyev'in manzum romanı *Kurmancan Datkha*'nın odak noktasıdır. Romanın aslî karakteri, çağımızın birinci bin yılında güney Kırgız halkları arasında barışı ve birliği temin eden tarihî bir kadın kahramandır.

E. Ömürakunov'un *Yılanlar kraliçesi* ve S. Sarıgülöv'un *Yalanlar dünyası* suç ve macera romanlarına iki örnektir. Romanlardan ayrı olarak, bu türde D. Malyanov, M. Makenbayev, K. Berdikeyev, B. Arakeyev ve diğer yazarların pek çok kısa roman (novella) ve hikayeleri yayınlandı. Genç yazar Melis Makenbayev'in kısa romanları, hapisane hayatının sosyal ve psikolojik analizini yaptığı için özel bir dikkat gerektiriyor. Geçmişte bu konu bir tabu idi ve sadece *Gulag adaları* yazarı Aleksander Soljenitsin gibi muhalifler tarafından ele alınabiliyordu. Makenbayev, toplumun düşük seviyesindeki insanları olan vatandaşları tarafından hiç bir anlayış veya sevgi gösterilmeyen insanların hayatını anlatmakta ve onların tecrübe ettiği gerçeğin acı yüzünü yumuşatmaya da çalışmıyor.

Şiir kitaplarının halktan gelen talebin azlığı ve edebiyatın bu türünü destekleyecek kimselerin bulunmayışı yüzünden basımı azaldı. Şiirlerinde Komünist Parti'yi, Lenin'i, halkların kardeşliğini ve komünizmin zaferini öven Kırgız şâirler hiç vakit geçirmeden yazılarını değişen şartlara uydurdular. Netice olarak, değişen toplumu gerektiği gibi tasvir edebilmek için şiir terminolojilerinde yeni kelimeler ortaya çıktı. Egemberdi Ermatov'un *Aşk*, N. Alimbekov'un *Aşk söylenmeyecek* ve Suyunbay Eraliyev'in *Sevgiliye mektup* da dahil olmak üzere ciltler dolusu koleksiyonlar şimdilerde aşk konusunu işliyor. Ermatov'un şiir kitabında aşk, suskunluğun gerektiği otantik insan duygularının küresinde sunuluyor. Şâir, genellikle dışardan görülemeyen çok ince duygular üzerinde duruyor. Hiç bir zaman duyguların yoğunluğunu yüksek sesle, çok âşık ve aşırı bir şekilde asla vermiyor.

Bu şiirsel spektrumun tam karşısında, A. Ömürkanov'un şiirsel koleksiyonu *Güneşteki izler* âdeta gazeteci doğrudanlığı ile karakterize ediliyor. Şâir kitapta yeni topluma geçiş dönemini yansıtır ve sonuç ola-

rak halihazır problemlerin komünist idare altındaki yılların birikmiş eksikliklerden kaynaklandığını belirtiyor.

Yukarıdaki liste bütünlükten uzak, fakat Kırgız edebiyatının ölmediğini kesinlikle gösteriyor. Daha da ötesi, toplumsal yenileşmenin sancılı sürecinin Kırgız edebiyatında yansıtıldığını gösteriyor. Kitap yayınlamak için geçmişin aksine partinin iznine ihtiyaç yoktur. Onun yerine, serbest piyasa acımasız ve ağır şartları kontrol ediyor. Kitap fiyatlarındaki artış potansiyel okuyucu sayısında hızlı bir düşüşe sebep oluyor. Bu düşüş de, yayınevleri için Kırgız dilinde basılmış kitapların kârlılığını azaltıyor. Bu faktör, sonuç olarak kısır döngünün sonunu hazırlamıştır: İyi yazarlar genellikle eli açık destekçilerden mahrumlar, dolayısıyla, sadece iktisat dünyası ile olan sabit ilişkilerini muhafaza eden yazarlar kitaplarını basabiliyor. Kitap yayınlarının reklamı sektöründeki ilerleme, edebiyatın tabiatının ve kalitesinin artmasında önemli bir faktör olmuştur. Netice olarak, kitapçılardaki raflar, ilkel tarzda yazılmış, şüpheli şöhretlerin düşük kalitedeki kitapları ile dolu.

Kırgız edebiyatı kendi kimliğini koruyor, fakat bu zor gelişme sürecindeki büyük baskı altında. Sosyalist gerçekçi Kırgız edebiyatı yerini gerçeğin edebiyatına bırakırken bu uzun sürecin ne kadar süreceğini tahmin etmek güç.

"POST-SOCIALIST KIRGIZ LITERATURE: CRISIS OR RENAISSANCE"

Abstract

The field of culture always shows sensitive reaction to the socio-political changes. In addition, structural changes generally bring chaos, pressure, and tyranny to the society. Therefore, disappearance of an old society or appearance of a new order no matter where is a painful process. Until short time ago communist empire as a powerful and a huge organization occupying one sixth of the world lost the fight between social systems and had to disappear from history due to the outside pressures. Economic ties between the former Soviet republics were cut and each republic began to celebrate her independence.

Keywords

Culture, socio-political change, chaos, communist empire, Soviet republics, Kirgiz literature, crisis, renaissance.